

Uticaj COVID-19
na **demografska,**
ekonomska
i finansijska
kretanja
u **Crnoj Gori**

I DIO: DEMOGRAFSKA KRETANJA

Autori/ke: Gordana Radojević i Dragan Koprivica

Umjesto rezimea:

Kako je Crna Gora je doživjela devastaciju stanovništva

Pandemija koronavirusa je, pored loše demografske politike iz perioda prije nje, doprinijela devastaciji stanovništva Crne Gore i ozbiljno dovela u pitanje razvoj ovog najznačajnijeg resursa svakog društva.

Smanjenje udjela mlade populacije, povećanje prosječne starosti, visoke stope mortaliteta, negativan prirodni priraštaj, negativan migracioni saldo, neravnomjerna distribucija stanovništva te velika ekonomska neizvjesnost i rast nezaposlenosti su pojave koje obilježavaju demografske prilike u Crnoj Gori i koje u budućnosti mogu imati ozbiljne posljedice.

Ovo su ključni zaključci istraživanja “Uticaj COVID-19 na demografska, ekonomska i finansijska kretanja u Crnoj Gori” koje su u pripremili Centar za demokratsku tranziciju (CDT) i Društvo statističara i demografa Crne Gore (DSD). Danas, dvije godine nakon uvođenja prvog zaključavanja države, objavljujemo prvi dio naše studije koji se odnosi na demografsku politiku.

Crna Gora je pet godina ranije nego što se očekivalo ušla u zonu negativnog prirodnog priraštaja. On postoji u 20 opština, odnosno pozitivan priraštaj imaju samo četiri opštine. Stopa smrtnosti iz 2021. godine je najveća nakon Drugog svjetskog rata.

Sa dvostrukim negativnim uticajem (negativne migracije i negativan priraštaj) suočavalo se 12 opština, od kojih je devet iz sjevernog regiona, dvije opštine iz središnjeg regiona, te dvije iz južnog regiona.

Samo su četiri opštine imale dvostruko pozitivan uticaj na ukupno kretanje stanovništva dok negativan prirodni priraštaj sa pozitivnom neto migracijom uspijevaju nadomjestiti tri opštine.

Kada ovome dodamo i smanjenu ekonomsku aktivnost stanovništva, povećanu nezaposlenost i neravnomjernu distribuciju stanovništva, jasno je da demografski trendovi čine život na sjeveru, ali i u drugim djelovima Crne Gore, praktično neodrživim na dugi rok.

Ukoliko bi trend iz prethodne tri godine bio nastavljen Crna Gora bi 2051. imala oko 577.000 stanovnika ili samo 93% današnje populacije. Na sjeveru bi živjelo samo 15% današnje populacije.

Nepostojanje adekvatne populacione politike godinama unazad, učinilo je da mogućnosti socijalne, poreske, politike zdravlja, politike regionalnog razvoja i drugih ne budu iskorišćene za suzbijanje negativnih demografskih trendova.

Ukoliko je, još uvijek, kod donosilaca odluka ostalo vizije i potrebe za očuvanjem osnovne supstance našeg stanovništva, bez odlaganja je potrebno uraditi nekoliko važnih koraka:

Prvo, potrebno je formirati Kancelariju za vođenje populacione politike po ugledu na kancelariju za EU integracije u čijem djelokrugu bi bila sva važna pitanja demografske politike.

Nakon ovoga hitno treba usvojiti Strategiju demografske revitalizacije Crne Gore do 2030. godine koja formuliše moderne politike koje ne smiju biti svedene samo na tradicionalne mjere (finansijske podsticaje) koje obično vode isključivanju žena iz tržišta rada i svođenju uloge žene samo na reproduktivnu. Nama je potreban ambijent koji će podstaći povećanje broja stanovnika i njihovu ravnomjernu rasprostranjenost. Strategija mora definisati set mjera kako bismo Crnu Goru transformisali u državu u koju se više dolazi, nego odlazi, kao i u državu gdje se više rađa nego umire.

Jednako važno je i kreiranje otvorene dinamičke baze podataka o demografskim kretanjima u Crnoj Gori bez kojih nema ozbiljnog bavljenja demografskom politikom.

Zašto istražujemo uticaj COVID-a na društvena kretanja?

Dvije godine od kada je Crna Gora proglasila pandemiju izazvanu SARS-CoV-2 virusom, donijele su našem društvu ne samo zdravstvene, ekonomske i demografske, već i humanističke probleme, one koji su direktno uticali na život građanina.

Sve ono što je u ovom domenu opterećivalo društvo prije pandemije (migracija mladih, demografsko praznjenje sjevernog regiona i nizak natalitet i sl.), intenzivirano je i izazvalo devastirajući efekat na demografsku sliku Crne Gore u vrlo kratkom roku.

Smrtnost izazvana COVID-19 virusom, svrstala je Crnu Goru među prvih deset država u svijetu po broju umrlih na milion stanovnika, što je uz smanjenje nataliteta uvelo Crnu Goru po prvi put u zonu negativnog prirodnog priraštaja.

Osim efekata na demografska kretanja i zdravlje stanovništva, pandemija je poremetila i ekonomske aspekte društva – Crna Gora je doživjela rekordnu ekonomsku recesiju od -15,3% u prvoj godini pandemije i maksimum u stopi nezaposlenosti od 24,73% (u decembru 2021. godine).

Iako je ekonomski oporavak mjeran realnom stopom rasta BDP-a od 13,9% evidentan u 2021. godini, realna vrijednost BDP-a još uvijek nije dostigla nivo prije pandemije, a u nekim sektorima, ni nivo iz 2020. godine.

Takođe, negativni efekti pandemije vidljivi su i u drugim aspektima života. Ovo je posebno značajno u oblasti obrazovanja, a negativne efekte smanjenja mobilnosti studenata i akademskog osoblja, zatvaranja škola i restriktivne nastave ćemo tek sagledavati.

Cilj našeg istraživanja u ovoj oblasti je identifikacija uticaja pandemije na demografska i ostala društveno-ekonomska kretanja, da pokrenemo javni dijalog, a onda i kreatore politika, da se ozbiljnije bave demografskom politikom. Za razliku od Evropske komisije (EK) koja je demografiju postavila visoko na političkoj agendi Evropske unije (EU) kroz program „Demokratija i demografija“ u Crnoj Gori ova tema se najčešće završava u populističkim govorima političara. A kako je za pokretanje teme potrebno mnogo više od toga, Centar za demokratsku tranziciju (CDT) u partnerstvu sa Društvom statističara i demografa Crne Gore (DSD), ovim izvještajem želi skrenuti pažnju na devastaciju stanovništva Crne Gore kao najvažnijeg resursa demokratskog društva.

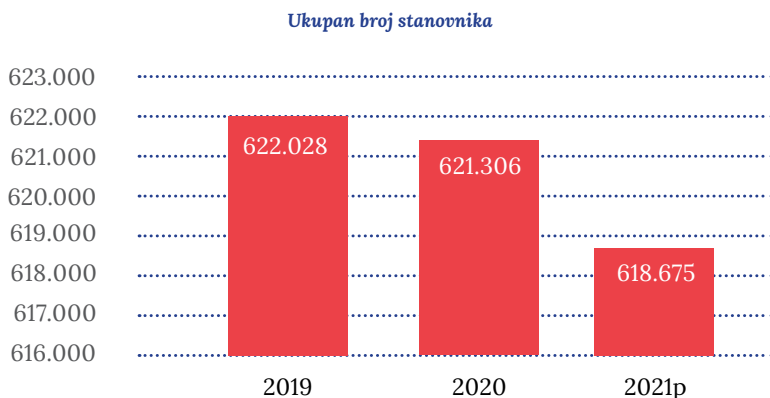
Naše istraživanje je bazirano je na dostupnim podacima zvanične statistike Crne Gore, kao i podacima prvog izvještaja Evropske komisije o demografskim trendovima EU iz juna 2020. godine, a koji je bio važan segment u kreiranju Mehanizma za oporavka i otpornost EU.

Ostajemo otvoreni za sve dobronamjerene sugestije i kritike našeg rada i za dijalog o ovoj temi sa željom da će ova pitanja naći svoje mjesto u razvojnim politikama Crne Gore, a demografija biti u centru svake važne državne strategije.

Ukupno stanovništvo

Procenjuje se da populacija Crne Gore krajem 2021. godini brojila 618 675 stanovnika, što je za 2 631 stanovnika manje u odnosu na godinu ranije. Broj stanovnika je smanjen za 1,2‰ u 2020. godini i 4,2‰ u 2021. godini što je ujedno i najveća negativna godišnja promjena u kretanju stanovništva posljednjih decenija.

Izvor: Uprava za statistiku

Negativan doprinos ukupnom rastu stanovništva Crne Gore, do pojave COVID-a dolazio je isključivo zbog negativne neto migracije, međutim od 2020. godine njemu se pridružio i negativan prirodni priraštaj, što se odrazilo na ubrzano smanjenje ukupne populacije. Prosječan prirast stanovništva dvije godine prije pandemije iznosio je -173 stanovnika, dok je dvije godine nakon iznosio - 1 677 stanovnika, pa se sa sigurnošću ovaj značajan pad u ukupnom broju stanovnika može objasniti pandemijom.

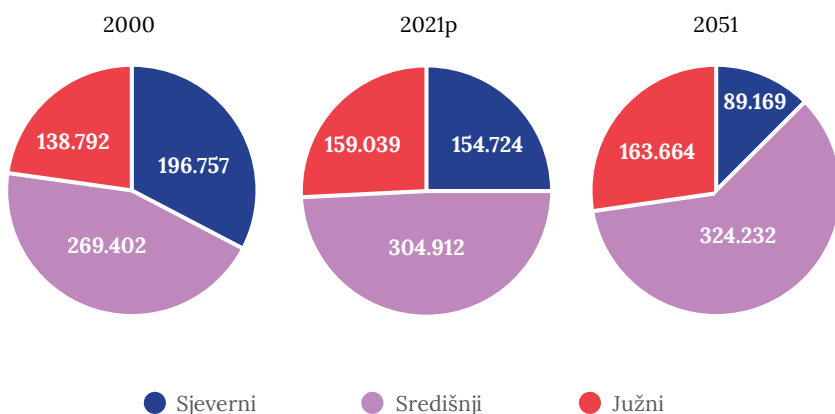
Ukupan negativan prirast stanovništva, generisan je izrazito negativnim demografskim kretanjima sjevernog regiona u kome se ukupan broj stanovnika smanjio za 1.720 stanovnika u 2020. godini ili za 10,5‰. U istoj godini južni i središnji region bilježe pozitivan prirast

stanovništva od 351 odnosno 647 stanovnika ili za oko 2,1‰ po regionu. Međutim, već u 2021. godini negativan prirast stanovništva pored sjevernog regiona bilježe i ostala dva regiona središnji za -0,1‰ i južni region za -2,1‰ u odnosu na 2020. godinu.

Sa dvostrukim negativnim uticajem na ukupno kretanje stanovništva u 2020. godini, odnosno negativnim prirodnim priraštajem i negativnom neto migracijom suočavalo se 12 opština, od kojih je osam iz sjevernog regiona (Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Pljevlja, Plužine i Šavnik), dvije opštine iz središnjeg regiona (Nikšić i Cetinje) i dvije iz južnog regiona (Herceg Novi i Ulcinj).

S druge strane, samo četiri opštine imale su dvostruko pozitivan uticaj na ukupno kretanje stanovništva (pozitivan prirodni priraštaj i pozitivnu neto migraciju) – Podgorica, Bar, Budva i Podgorica. Negativan prirodni priraštaj sa pozitivnom neto migracijom uspijevaju nadomjestiti tri opštine: Kotor, Danilovgrad i Petnjica.

Ukoliko kretanje stanovništva po regionima bude identično prosjeku trogodišnjeg perioda (2019–2021), tada bi do 2051. godine populacija Crne Gore brojila 577 hiljada stanovnika, dok bi stanovništvo sjevernog regiona činilo svega 15%, središnjeg 56% i južnog regiona 28% ukupne populacije.

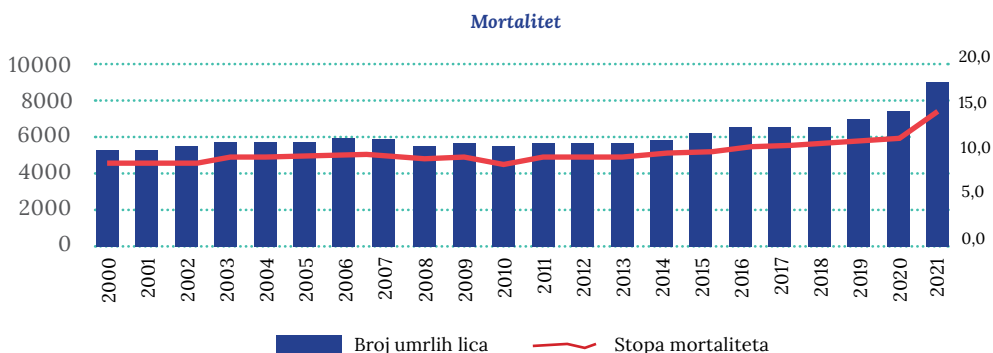

Izvor: Kalkulacije autora za 2051. godinu

Ukoliko bi se zadržao nivo kretanja stanovništva prije pandemije¹, predviđa se da bi stanovništvo Crne Gore do 2051. godine moglo brojati 620 140 stanovnika. U tom slučaju, stanovništvo sjevernog regiona činilo bi 21,1%, središnjeg 52,9% i južnog regiona 25,9% ukupne populacije.

● ● ● **Mortalitet i višak smrtnih slučajeva** ● ● ●

Analiza mortaliteta u Crnoj Gori u dužem vremenskom periodu pokazuje da je COVID-19 ostavio značajan trag, što se ogleda kroz najveći godišnji broj umrlih u 2021. godine (9 129) i najveću stopu mortaliteta u 2021. godini (14,7 promila), što je ujedno i najveća stopa mortaliteta nakon Drugog svjetskog rata.

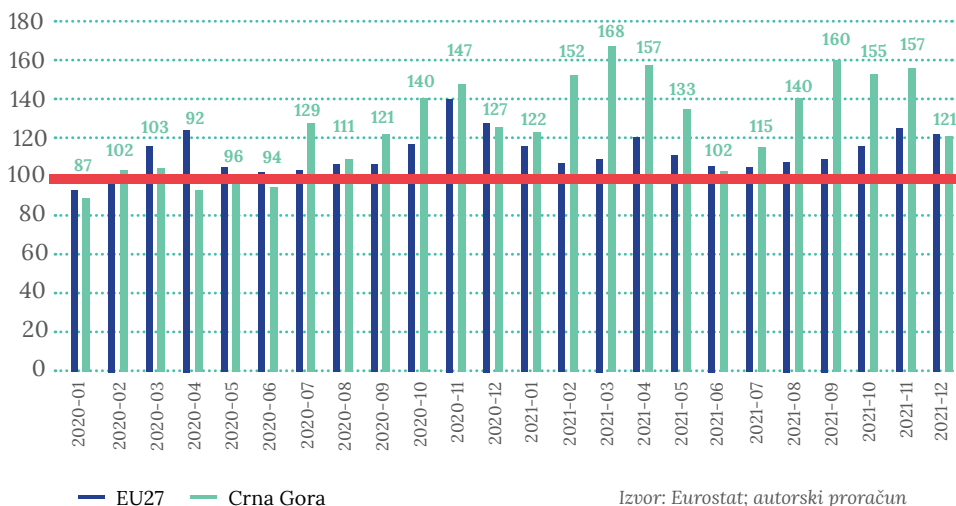
Izvor: Uprava za statistiku

¹ Ova varijanta podrazumjeva, srednju varijantu kretanja fertiliteta, smanjenje negativnog migracionog salda i konstantan mortalitet – Uprava za statistiku (2014).

² Višak mortaliteta (excess mortality) izražava se kao odnos broja smrtnih slučajeva u periodu COVID pandemije u odnosu na bazni period prije pandemije (2016-2019). Ovaj indikator daje opštu mjeru uticaja COVID krize na broj smrtnih slučajeva, jer pokazuje za koliko je ukupni mortalitet u pandemiji bio veći u odnosu na bazni period prije pandemije. Vrijednost pokazatelja iznad 100, pokazuje za koliko procenata je smrtnost bila veća u odnosu na bazni period. U cilju uporedivosti sa EU, za potrebe ove analize za bazni period korišćen je prosječan broj smrtnih slučajeva u periodu 2016-2019.

Od početka pandemije do 31.12.2021. godine, umrlo je više 26,3% lica u odnosu na prosjek smrtnosti prije pandemije, što znači da je ukupan mortalitet uvećan zbog pandemije za 3 413 lica. Od ovog broja, za 2 411 preminulih lica direktan uzrok smrti bio je COVID, dok se uzrok smrti za ostalih 1 002 lica može objasniti neprijavljenim inficiranim slučajevima ili indirektnim uticajem pandemije na zdravlje i zdravstvenu zaštitu stanovništva.

Povećana smrtnost u periodu pandemije

Uvođenjem vrlo strogih mjera prevencije zaraze, Crna Gora je uspjela izbjeći jedan od četiri talasa povećane smrtnosti koji su bili karakteristični u državama EU i to onaj u proljeće 2020. godine, ali svaki naredni je nije zaobišao i odnio je mnogo više života u poređenju sa prosjekom EU.

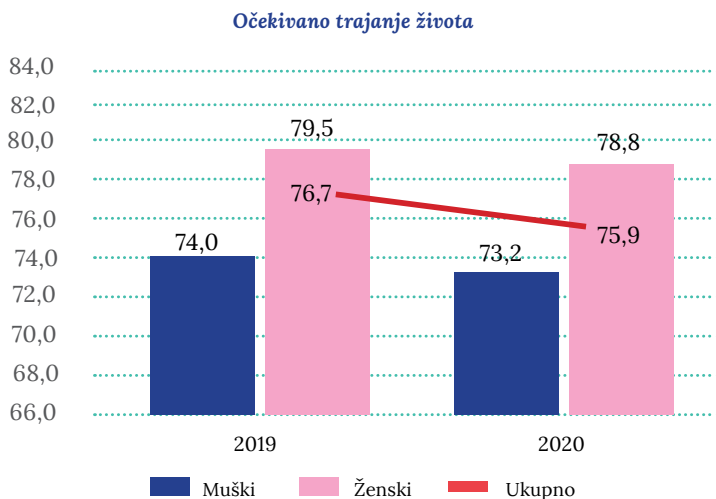
Prvi, ali duži talas povećane smrtnosti pogodio je Crnu Goru u jesen 2020. godine i trajao je do kraja godine.³ U novembru 2020. godine zabilježeno je povećanje smrtnih slučajeva za 47% u odnosu na pro-

³ U julu 2020. godine primjetan je višak smrtnosti od 29%, ali se on objašnjava drugim razlozima koji nisu povezani sa pandemijom COVID 19. „Povećanje broja umrlih u julu moguće je zbog naknadnog upisa u matične registre, koji su u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova“ (MONSTAT, 2021/9)

sječni mortalitet iz perioda 2016-2019. godine. U istom periodu povećanu smrtnost bilježe i države EU 27 u prosjeku za 40% u odnosu na bazni period (2016-2019).

U 2021. godini, mortalitet je dostigao novi vrhunac u martu kada je u odnosu na period prije pandemije bio veći za 68%, zatim se smanjivao i do juna došao na prosječni nivo prije pandemije. Tokom ljetnje sezone 2021. godine trend rasta je nastavljen, tako da broj smrtnih slučajeva povećan za 40% u avgustu i 60% u septembru u odnosu na prosječni prije pandemije, da bi se tako povećan nivo smrtnosti zadržao i u oktobru i novembru 2021. godine (55%) i (57%).

Povećanje mortaliteta tokom pandemije, posebno starosne grupe 60+, uslovalo je i smanjenje očekivanog trajanja života u Crnoj Gori, za 9,6 mjeseci.⁴ Očekivano trajanje života za žene smanjeno je za 8,4 mjeseca, dok je za muškarce smanjeno za 9,6 mjeseci, što je rezultiralo smanjenim ukupnim očekivanim trajanjem života sa 76,7 na 75,9 godina.

Izvor: Uprava za statistiku

⁴ Podatak pokazuje, koliko će godina još živjeti u prosjeku lice određene starosti, pod pretpostavkom da će smrtnost ostati nepromijenjena, tj. onakva kakva je bila u periodu procjene očekivanog trajanja života. Ovaj pokazatelj se smatra dobrom ocjena ukupnog zdravlja stanovništva.

Imajući u vidu da očekivano trajanje života polazi od sadašnjih obrazaca mortaliteta, očekuje se da će biti smanjeno i 2022. godine, nakon čega bi se trebalo vratiti u nivo prije pandemije, ukoliko ne dođe do trajnijeg povećanja mortaliteta u Crnoj Gori izazvanog posljedicama pandemije. Očekivano trajanje života u EU u godini prije pandemije iznosilo je 81,3 godine, najkraće u Bugarskoj 75,1, a najduže u Švajcarskoj i Španiji – 84 godine. Dostupni podaci za 2020. godinu ukazuju, da se očekivano trajanje života smanjilo u većini država EU i to u prosjeku za 8,6 mjeseci.

Natalitet

Kada je u pitanju natalitet, uporedna analiza sa periodom prije pandemije pokazuje da nije bilo značajnijih razlika u broju rođenih u 2020. godini, jer je natalitet bio na nivou očekivanog od 7.097.

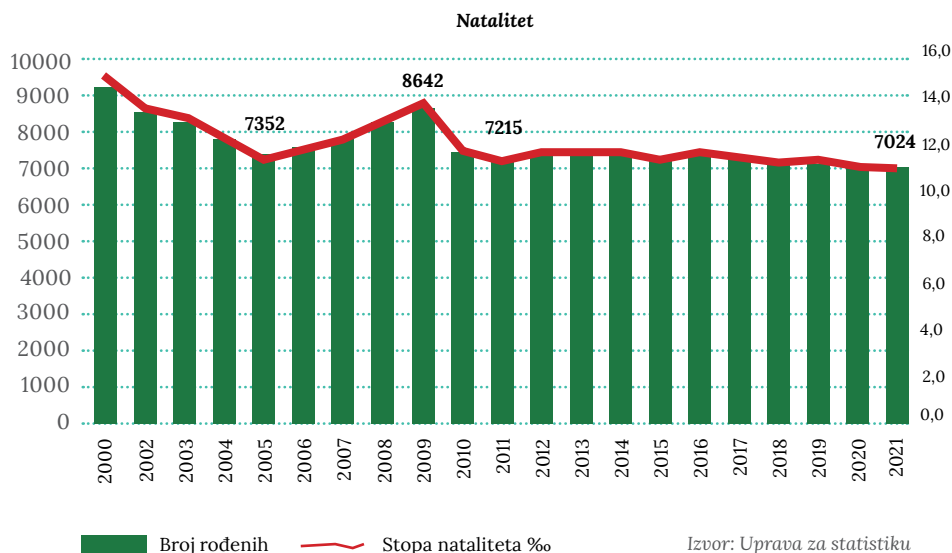
Međutim, druga godina pandemije, donijela je značajnije promjene u natalitetu, kada je broj živorođenih smanjen za 2,7% u odnosu na godinu prije pandemije.

Ipak, demografi očekuju da će pad u natalitetu biti privremen i da će se brzo vratiti na nivo prije pandemije, ali svakako ukazuju na potrebu za dodatnim praćenjem polazeći od specifičnosti države i ekonomskih uslova.⁵

Imajući u vidu istorijske podatke o kretanju nataliteta, može se zaključiti da krize u Crnoj Gori imaju značajan uticaj na smanjenje na-

⁵ „Na primjer, manje obrazovane žene imaju veću vjerovatnoću da zadrže ili povećaju svoju plodnost u uslovima ekonomske neizvjesnosti, dok su visokoobrazovane žene reagovala na neizvjesnost zaposlenja odgađanjem trudnoće, posebno ako su bile bez djece“ – UNPFA (2021): How will the COVID-19 pandemic affect births?

taliteta i da povratak na nivo prije krize nije brzo dostižan. Naime, natalitet u Crnoj Gori u posljednje dvije decenije značajniji trend rasta pokazao je u godinama obnove državne nezavisnosti, a koje su praćene značajnijim ekonomskim rastom. Na tom talasu, povećavao se i natalitet do 2009. godine kada je rođeno 8 642 lica, što je podiglo stopu nataliteta na maksimum od 14‰. Međutim, ekonomska kriza, koja je rezultirala padom BDP-a od -5,6% u 2009. godini, uticala je da se već naredne godine natalitet smanji za oko 1 200 ili 14,2% i od tada nije vraćen na nivo prije krize. Iz ovoga se može zaključiti da ekonomska nesigurnost i opšta neizvjesnost u pogledu budućnosti dovodi do trajnijeg smanjenja nataliteta u Crnoj Gori, pa je za očekivati da će isti uticaj imati i pandemija, kao što je kriza 2008. godine.

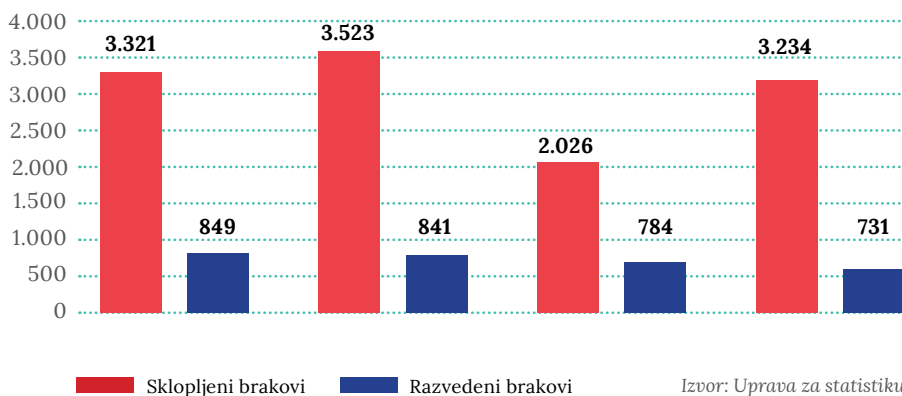
Bez obzira na trend pada, po stopi nataliteta (broj rađanja na hiljadu stanovnika), Crna Gora je među državama EU s najvećom stopom nataliteta od 11,4‰. Stopu nataliteta iznad prosjeka EU 27 (9,9‰) u 2020. godini bilježe i: Irska (11,2‰), Francuska (10,9‰), Kipar (11,1‰), Luksemburg (10,2‰) i Švedska (10,9‰). U poređenju sa državama regiona, jedino veću stopu nataliteta od Crne Gore bilježi Kosovo. Ipak, nivo nataliteta u Crnoj Gori nije dovoljan da održava ukupnu

populaciju, jer je ukupna stopa fertiliteta već duži vremenski period ispod one koja je dovoljna za prostu reprodukciju.⁶

Na negativan uticaj na natalitet utiče i to što žene u prosjeku rađaju u kasnijim godinama. Za samo deset godina od 2009-2019. godine, prosječna starost žene pri porođaju u Crnoj Gori porasla je sa 28,3 na 29,9 godina, što je za jednu godinu niže od prosječne starosti u EU koja iznosi 30,9 godina.

Kratkoročan uticaj pandemije, najbolje se može sagledati kroz pad broja sklopljenih brakova u 2020. godini za 42% u odnosu na godinu prije pandemije, ali u isto vrijeme smanjen je i broj razvedenih brakova za 6,8%.

Sklopljeni i razvedeni brakovi

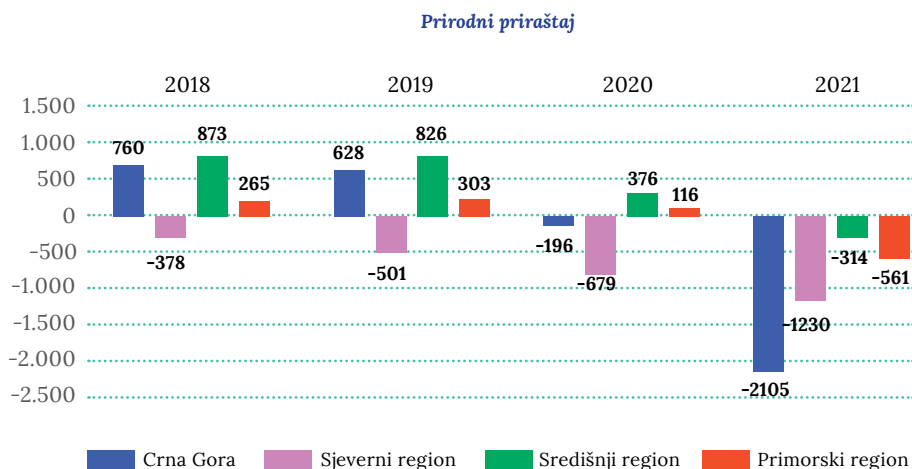

Već u 2021. godini, broj sklopljenih brakova dostigao je 90% nivoa iz 2019. godine. Međutim, u kojoj mjeri je nagli pad u broju sklopljenih brakova nastao isključivo zbog odlaganja usljed prepreka izazvanim mjerama u cilju suzbijanja širenja virusa, ili se odustalo od sklapanja brakova, još uvijek se ne može sa sigurnošću utvrditi.

⁶ Ukupna stopa fertiliteta prikazuje broj živorođene djece koju će žena imati tokom repdouktivnog doba (15 do 49), ako bude imala isto repdoduktivno ponašanje kao i prosjek žena u godini za koju se stopa računa. Za održavanje trenutnog nivoa stanovništva (prosta reprodukcija ili nulti rast stanovništva), potrebna je stopa ukupnog fertiliteta od 2,1 (bračni par mora imati prosječno dvoje djece da bi oni zamijenili svoje roditelje u narednoj generaciji).

Prirodni priraštaj

Dugogodišnje niske stope nataliteta i niske stope mortaliteta u Crnoj Gori, rezultirale su niskim, ali pozitivnim ukupnim prirodnim priraštajem stanovništva sve do pojave pandemije, kada je Crna Gora po prvi put ušla u zonu negativnog prirodnog priraštaja.

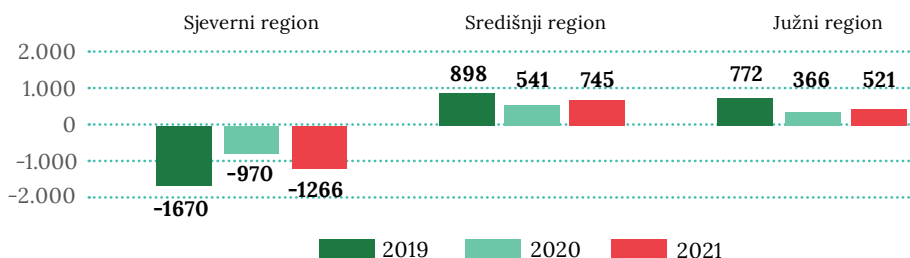
Izvor: Uprava za statistiku, prirodni priraštaj 2018–2021. godina

Diferencijacija prirodnog priraštaja po regionima ukazuje da je problem negativnog prirodnog priraštaja bio prisutan u sjevernom regionu, za razliku od ostala dva, već duži niz godina. Međutim, druga godina pandemije uslovia je pojavu negativnog prirodnog priraštaja i u ostala dva regiona Crne Gore: središnjem i južnom, što je značajno ubrzalo proces depopulacije. Iako je Crna Gora bila na početku završne faze demografske tranzicije, pandemija COVID-19 je ubrzala njen tempo, tako da je Crna Gora pet godina ranije nego što se očekivalo ušla u zonu negativnog prirodnog priraštaja 2020. godine. Prirodna depopulacija, uz negativne neto migracije, ubrzano će smanjivati stanovništvo i dovesti do drugih demografskih problema kao što su deficit radne snage i starenje stanovništva.

Migracije

Izrazita unutrašnja migracija iz sjevernog regiona Crne Gore, uslovljena je brojnim faktorima što za posljedicu ima neravnomjernu prostornu distribuciju stanovništva. Sa jedne strane evidentna je izrazita koncentracija stanovništva u glavnom gradu, a sa druge strane demografsko pražnjenje ruralnih područja.

Unutrašnji migracioni saldo

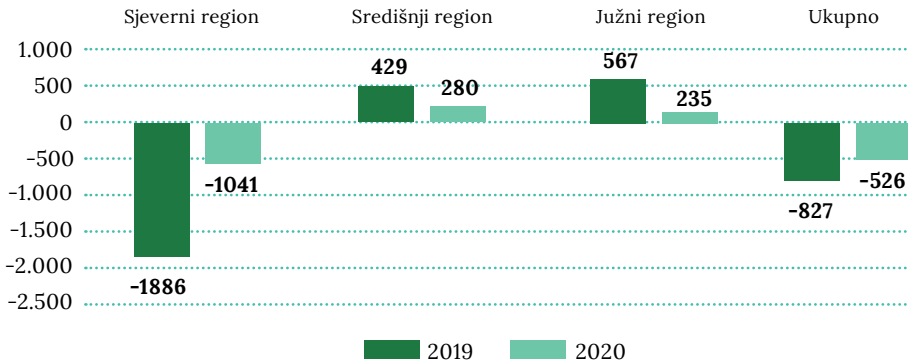

Prosječna starost lica koja migriraju unutar Crne Gore u prosjeku je 34 godine, što ukazuje na činjenicu da je osnovni uzrok unutrašnjih migracija ekonomske prirode. Struktura unutrašnje migracije, uz negativan prirodni priraštaj i negativan migracioni saldo na sjevernom regionu, dovele su do izrazitog demografskog pražnjenja ovog regiona. Danas u ovom regionu, živi pretežno ekonomski neaktivno, odnosno izdržavano stanovništvo.

Pored unutrašnjih migracija, Crna Gora se suočava i sa problemom spoljnih migracija. Iako podaci o spoljnim migracijama nijesu dostupni, indirektno preko zvanično dostupnih podataka o ostalim demografskim tokovima, za potrebe ove analize izvršen je proračun ukupnog migracionog salda ili neto migracija.⁷

⁷ Iz $\Delta Pt = (Nt - Et) + (It - Mt)$ slijedi da je neto migracija ili $(It - Et) = \Delta Pt$ (prirast stanovništva) - $(It - Et)$ saldo prirodnog priraštaja.

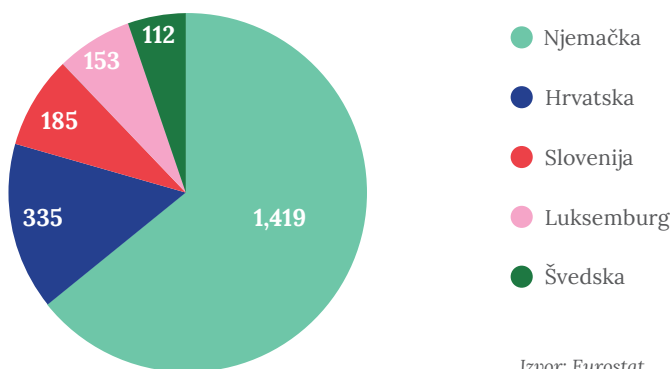
Neto migracioni saldo

Izvor: proračun autora

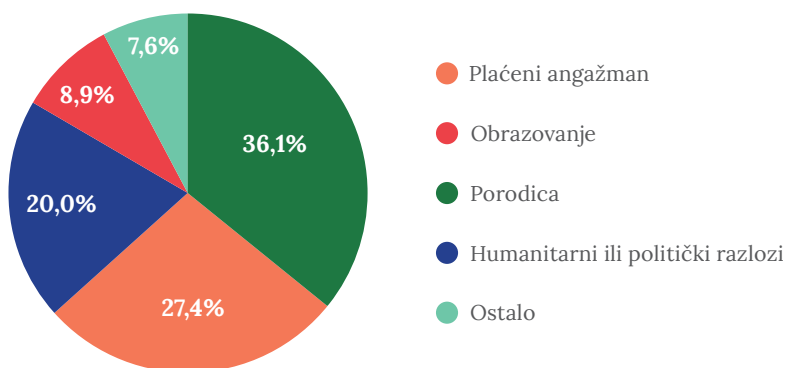
Iz sjevernog regiona iselilo se 1 041 lice više nego što se doselilo, što sjeverni region svrstava u područja sa vrlo visokom stopom neto migracije od 6,5‰ u 2020 i 11,5‰ u 2019. godini. Kako tačan broj emigranata nije poznat, jer o tome ne postoji zvanična statistika, kao indikacija obima emigracije prema EU mogu poslužiti podaci EURO-STAT-a o broju lica sa koja su po prvi put dobila boravišne dozvole u trajanju do 12 mjeseci po državljanstvu. Prema tim podacima, broj lica sa državljanstvom Crne Gore koja su po prvi put dobila boravišnu dozvolu u EU je skoro učetvorostručen u periodu od deset godina (2010 - 2019), sa 977 2010. godine na 3 882 lica u 2019. godini. Nažalost, podaci o emigraciji prema državama koje nijesu članice EU ne postoje, pa se o ukupnom obimu emigracije može zaključivati samo na osnovu procjena koje nijesu dovoljno pouzdane.

Prve boravišne dozvole po državama EU, 2020

Rastući trend odlazaka iz Crne Gore, usporila je pandemija 2020. godine, ali ipak emigracija iz Crne Gore prema državama EU i dalje je na visokom nivou (2 768 lica u 2020. godini). Od ukupnog broja po prvi put izdatih boravišnih dozvola u 2020. godini, njih 80% izdalo je pet država: Njemačka (51,2%), Hrvatska (12%), Slovenija (6,6%), Luksemburg (5,5%) i Švedska (4,1%)

Razlozi emigracije u EU, 2020

Kao ključne razloge odlaska u države EU, najveći broj državljana Crne Gore navode, spajanje sa porodicom (36,1%), obavljanje plaćenog angažmana (27,3%) i humanitarne razloge (20%). Za obavljanje plaćenog angažmana državljani Crne Gore najčešće biraju Hrvatsku (36%), Njemačku (25%) i Sloveniju (10%). Iako značajan dio stanovništva migrira u cilju traženja posla van Crne Gore, sa druge strane značajan broj stranaca dolazi u Crnu Goru iz istih razloga. Godišnja kvota za privremeni boravak i rad stranaca u posljednje tri godine nije se mijenjala i iznosila je 20 454, dok je broj odobrenih dozvola iznosio 27 634 u 2019. godini, 19 354 u 2020. godini i 10.263 u prvih šest mjeseci 2021. godini.

Ekonomska aktivnost stanovništva

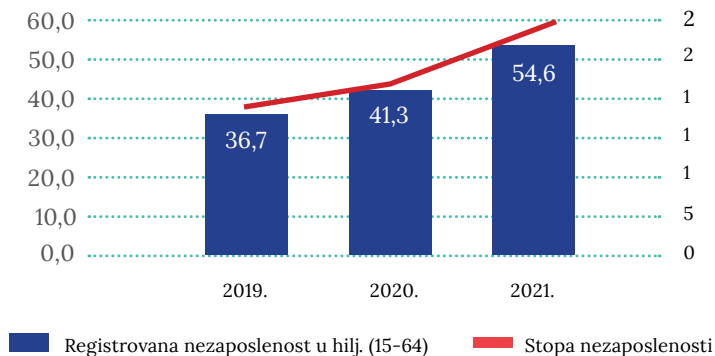
Pandemija je izazvala značajne poremećaje i na tržištu rada. Ukupan broj registrovanih nezaposlenih u 2021. godini u odnosu na godinu prije pandemije povećan je za 49% ili za 17,9 hiljada. Ovim je ostvaren rekordni nivo u broju nezaposlenih u posljednjih 15 godina od 54,6 hiljada.

Posebno, pandemija je negativno uticala na povećanje nezaposlenosti mlade populacije (15-29), tako da je stopa nezaposlenosti ove populacije povećana sa 22,4% na 30,6% u 2020. godini odnosno na 34,4% u 2021. godini.⁸

⁸

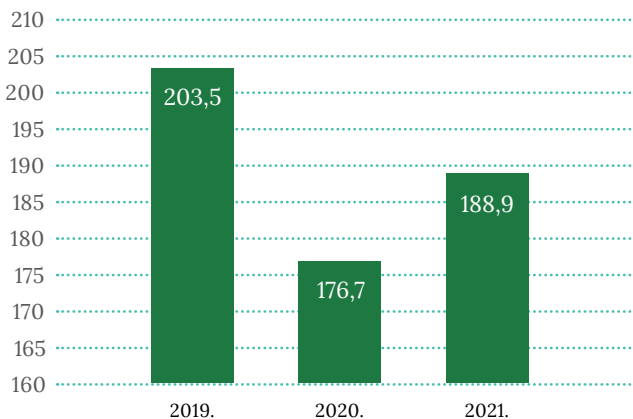
Uprava za statistiku, anketa o radnoj snazi. Uprava za statistiku je u cilju usklađivanja sa novim međunarodnim standardima, u 2021. godini izvršila je izmjenu metodologije ankete o radnoj snazi, zbog čega podaci iz 2021. godine nisu uporedivi sa prethodnim godinama. Glavna promjena u metodologiji odnosi se na isključivanje stanovništva koje se bavi poljoprivrednom proizvodnjom za sopstvenu potrošnju iz kontingenta zaposlenih i njihovo uključivanje u neaktivno stanovništvo. Uticaj ove i drugih izmjena u odnosu na staru metodologiju, odraziće se na smanjenje broja zaposlenih, povećanje neaktivnog stanovništva i povećanje broja nezaposlenih u odnosu na staru metodologiju.

Registrovana nezaposlenost

Izvor: Zavod za zapošljavanje

Registrovana zaposlenost

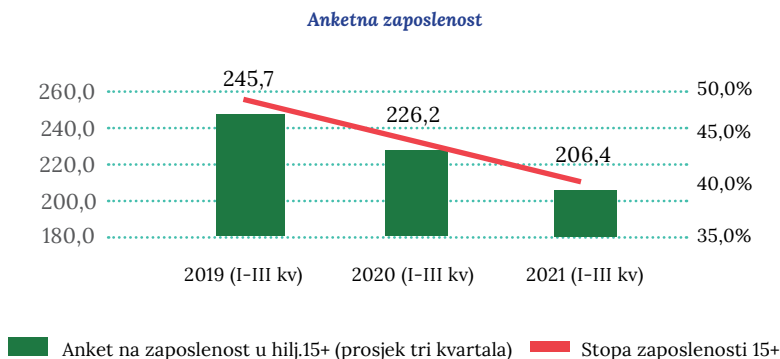
Izvor: Uprava za statistiku

Prva godina pandemije, donijela je značajne promjene u zaposlenosti. Ukupan broj registrovanih zaposlenih u 2020. godini smanjen je za 13,2% ili za 26,8 hiljada. Najveće smanjenje zaposlenosti desilo se sektorima povezanim sa turizmom, kao što su hoteli i restorani za 27,4%, kao i u administrativnim i pomoćnim uslužnim djelatnostima

za 37,8%. Ovo smanjenje izazvano je zatvaranjem državnih granica za vrijeme ljetnje sezone, zbog čega je broj sezonskih poslova povezanih sa turizmom značajno smanjen, a time i zaposlenost kako domaće radne snage, tako i stranaca.

U drugoj godini pandemije dolazi do oporavka zaposlenosti za 6,9% u odnosu na 2020. godinu ili za 12,2 hiljade.⁹ Ipak ovaj rast nije bio dovoljan da se podigne nivo zaposlenosti iz godine prije pandemije. Naime, u poređenju sa 2019. godinom, broj zaposlenih 2021. godine bio je manji za 7,2% ili za 14,5 hiljada. Veći broj zaposlenih u poređenju sa 2019. godinom, uspjeli su da generišu: sektori snabdijevanja električnom energijom (+3,5%) i vodom (+2,7%), sektor informisanja i telekomunikacija (+12,1%), poslovanje sa nekretninama (+3,3%), zdravstvo i socijalna zaštita (+2,2%) i ostale usluge (1,9%), dok ostalih trinaest privrednih sektora još uvijek nijesu ostvarili zaposlenost prije pandemije.

Iako, registrovana zaposlenost bilježi rast u 2021. godini, ukupna zaposlenost po anketnoj metodi koja obuhvata i neregistrovane zaposlene¹⁰ bilježi pad i 2021. godine.

⁹ Uprava za statistiku početkom novembra 2021. godine izvršila je reviziju podataka o registrovanoj zaposlenosti za 2021. godinu zbog utvrđene neažurnosti Uprave prihoda i carina u unosu prijava zaposlenih, čime se zaposlenost povećala za oko 50 hiljada zaposlenih u odnosu do tada objavljivane podatke. Iz Uprave za statistiku, najavljena je nova provjera podataka za 2020. godinu, kao i drugih povezanih statistika, zbog čega komparacija zaposlenosti ima izvjesna ograničenja do objavljivanja informacija o eventualnoj reviziji podataka. Prethodne provjere vršene sa Upravom prihoda i carina, ukazivale su da nema grešaka u evidenciji zaposlenih u periodu 2020- 2021. godina.

Kada se eliminišu metodološke razlike,¹¹ procjenjuje se da je prosječna ukupna zaposlenost u prva tri kvartala 2021. godine bila niža za 5% u odnosu na isti period 2020. godinu i 12,6% u odnosu na 2019. godinu.

Preporuke za promjenu sadašnjeg stanja

Nepostojanje adekvatne populacione politike godinama unazad, učinio je da mogućnosti socijalne, poreske, politike zdravlja, politike regionalnog razvoja i drugih ne budu iskorišćene za suzbijanje negativnih demografskih trendova.

Stanje opisano i našem istraživanju jasno upućuje da je u ovom dijelu javnih politika potreban hitan i jasan diskontinuitet sa prethodnim praksama, a da populaciona politika mora postati stvarnost, a ne ostati deklarativni ili populistički cilj izražen u govorima političara ili donosilaca odluka.

Ukoliko je, još uvijek, kod donosilaca odluka ostalo vizije i potrebe za očuvanjem osnovne supstance našeg stanovništva, bez odlaganja je potrebno uraditi nekoliko važnih koraka. U ovom tekstu dajemo tri osnovne preporuke čije je usvajanje urgentno ukoliko se žele zaustaviti negativni demografski trendovi.

¹⁰ Osim razlike u trendu kretanja registrovane i ukupne zaposlenosti, primjetno je i odsustvo seznalnosti u kretanju registrovane zaposlenosti u 2021. godini od kada konstanto raste. Seznalnost u godinama prije pandemije bila je prisutna po sledećem pravilu: tokom godine najniži nivo zaposlenosti bilježi se u januaru, nakon čega zaposlenost raste i dostiže maksimum tokom ljetnje sezone, tačnije u julu mjesecu, nakon čega prelazi u trend pada. Zaključno sa januarom 2022. godine registrovana zaposlenost iznosila je 212 046, u julu 2021. godine bila 198 975, a decembru 211 302.

¹¹ Primjera radi, na osnovu javno dostupne analize o uticaju nove metodologije ankete o radnoj snazi, u Srbiji je došlo do povećanja u broj nezaposlenih za 4,4% u odnosu na staru metodologiju što je povećalo stopu nezaposlenosti za 0,8 p.p, dok se broj zaposlenih smanjio za 4,1% odnosno stopa zaposlenosti smanjila za 2,1 p.p.

Formirati kancelariju za vođenje populacione politike

Za vođenje efikasnih politika potrebne su institucije koje će ih spro- voditi. Vlade Crne Gore u prethodnih nekoliko mandata nijesu vidje- le potrebu za formulisanjem i koordinacijom realizacije populacione politike, što se prirodno odrazilo i na njene rezultate.

Zato smatramo da jedna od prioriternih aktivnosti svake buduće Vlade mora biti formiranje Kancelarije za vođenje populacione poli- tike. Ona bi svoje mjesto trebala naći u okviru Generalnog sekretari- jata Vlade, po ugledu na kancelariju za Evropske integracije.

Njen djelokrug bio bi pripremanje Strategije demografske revitali- zacije, izrada potrebnih baza podataka u saradnji sa zvaničnim proi- zvođačima statistike, koordinacija njenog sprovođenja, koordinacija svih populacionih politika po resorima, predlaganje zakonodavstva koje će popravljati situaciju u ovoj oblasti, te sugestija Vladi za efika- sno vođenje ove politike.

Radi vođenja inkluzivne populacione politike potrebno je i formirati Savjet za vođenje populacione politike, sastavljen od stručnjaka iz različitih oblasti koji bi svojim zapažanjima bili korektivni faktor i izvor novih ideja za kvalitetno sprovođenje ove politike.

Pripremiti i usvojiti Strategiju demografske revitalizacije Crne Gore do 2030. godine i pripadajuće akcione planove

Nema vođenja efikasnih državnih politika bez definisanja prioriteta, ciljeva i načina kako do njih doći. Zato je neophodno da prva akti-

vnost formirane kancelarije bude pripremanje i usvajanje ove strategije. Njena priprema mora biti urađena u inkluzivnom procesu koji bi uključio sve djelove društva.

Crna Gora treba tzv. implicitnu populacionu politiku koju vode najrazvijenije i najprogresivnije države, a koja se sprovodi u okviru socijalne, ekonomske, zdravstvene, fiskalne, rodne, regionalne, prostorne i drugih politika kojima se stvara povoljan institucionalni ambijent za demografska kretanja. Ona mora biti postavljena na način da se demografski problemi rješavaju u okviru politike blagostanja u svim sektorima jednako i jednovremeno. Ovdje je jako važno sprovođenje politike tzv. "aktivnog starenja". Kao vodič za sagledavanje važnosti ove problematike može poslužiti Zelena knjiga o starenju koju je Evropska komisija izdala početkom 2021. godine.

Naša populaciona politika ne smije biti svedena na tradicionalne mjere koje se zasnivaju samo na finansijskim podsticajima koje obično vode isključivanju žena sa tržišta rada i svođenje uloge žene samo na reproduktivnu. Crna Gora treba populacionu politiku čiji će naglasak biti na stvaranju takvog institucionalnog ambijenta koji će podstaći povećanje broja stanovnika i njihovu ravnomjernu rasprostranjenost. Strategija demografskog razvoja u svakoj državnoj politici mora prepoznati potencijal i definisati set mjera za stvaranje povoljnog ambijenta kako bismo Crnu Goru transformisali u državu u koju se više dolazi, nego odlazi, kao i u državu gdje se više rađa nego umire. Važan dio ove politike treba da budu programi privlačenja mladog stanovništva iz trećih zemalja.

Budući da su periodi trajanja demografskih strategija, zbog specifičnosti materije, nešto duži od uobičajenih smatramo da bi ova strategija morala imati rok do 2030. godine. Na ovaj način periode planiranja bi uskladili sa Strategijom održivog razvoja Ujedinjenih nacija koja je pripremljena do 2030. godine.

Kreirati otvorene dinamičke baze podataka o demografskih kretanjima u Crnoj Gori

Crna Gora je jedna od rijetkih država u regionu i šire, čija zvanična statistika nema dostupne podatke o demografskim kretanjima u dužem vremenskom periodu u formatima koji omogućavaju dalje korišćenje podataka. Sa druge strane, pored formiranja vremenskih serija, demografsku statistiku potrebno je proširiti istraživanjem o migracijama. Ni podaci o spoljnim migracijama nijesu dostupni za Crnu Goru.

Nadležni državni organi, u koordinaciji sa Kancelarijom za vođenje populacione politike, se moraju okrenuti pripremi dinamičkih baza podataka koje će omogućiti blagovremeno i tačno praćenje demografskih kretanja i na taj način donosiocima odluka omogućiti kvalitetne podatke.

U početku, primat moraju imati alternativni izvori podataka jer je za pripremu zvaničnih institucija za praćenje ovih pojava potrebno duže vrijeme.

Zato se u procesu planiranja i kreiranja ovih baza podataka tokom vremena posebna pažnja treba obratiti na saradnju sa akademskom zajednicom i NVO sektorom.

Ostajemo otvoreni da budućoj Vladi uputimo detaljnija objašnjenja, uporedne i dodatne demografske analize te detaljno objašnjenje naših preporuka ukoliko bude postojala stvarna politička volja za promjene u ovoj oblasti.

LITERATURA:

1. Beaney, T., Clarke, J. M., Jain, V., Golestaneh, A. K., Lyons, G., Salman, D., & Majeed, A. (2020). Excess mortality: the gold standard in measuring the impact of COVID-19 worldwide? *Journal of the Royal Society of Medicine*, 113(9), 329–334.
2. Dowd, J. B., Andriano, L., Brazel, D.M., Rotondi, V., Block, P., Ding, X., Liu, Y. & Mills, M.C. (2020). Demographic science aids in understanding the spread and fatality rates of COVID-19. *Proceedings of the National Academy of Sciences Apr 2020*, 202004911; DOI: 10.1073/pnas.2004911117
3. Djukanović, P. (2019): „Studiji o mladima u Crnoj Gori 2018–2019“, Friedrich Ebert (FES)
4. European Parliament (2021): Demographic Outlook for the European Union
5. European Commission (2020): Report on the impact of demographic change
6. European Commission (2021): Green paper on ageing - fostering solidarity and responsibility between generation
7. EUROSTAT (2020): Excess mortality , monthly data- ESMS metadata file – demo_mexrt
8. International Labor Organization (2022): World Employment and Social Outlook, trends 2022
9. Judah, Tim (2019): Bye, Balkans: a Region in Critical Demographic Decline,
10. Golubović, V. (2021): How Migration, Human Capital and the Labour Market Interact in Montenegro, ETF country report
11. Population Europe (2020): Demography and the Coronavirus Pandemic
12. The Economist (2021): Tracking covid-19 excess deaths across countries, <https://www.economist.com/graphic-detail/coronavirus-excess-deaths-tracker>
13. UNPFA (2021): How will the COVID-19 pandemic affect births?, Tehnical Brief, 21 December 2021
14. Uprava za statistiku (2014): Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore
15. Uprava za statistiku: mjesečni statistički bilteni
16. Uprava za statistiku (2021): Zajedničko saopštenje Uprave za statistiku i Uprave prihoda i carina povodom revizije podataka o registrovanoj zaposlenosti <https://mon-stat.org/uploads/files/Zajedničko%20saopštenje%20Uprave%20prihoda%20i%20carina%20i%20Uprave%20za%20statistiku.pdf>
17. Zavod za zapošljavanje Crne Gore – mjesečni statistički izvještaji
18. Zavod za statistiku Srbije (2021): „Anketa o radnoj snazi, nova metodologija 2021.”
19. Čipin, I., Mustač, D. and Međimurec, P. (2021): Impact of COVID-19 on mortality in Croatia, STANOVNIŠTVO, 2021, 59(1), 1-16,

